Kemenesaljai Digitális Könyvtár
2017.05.04. 15:39

SARNYAI CSABA MÁTÉ

VALLÁSTÖRTÉNET, KERESZTÉNY ETIKAI DIMENZIÓBAN

Kühár Flóris: Egyetemes vallástörténet[1]

A SZELLEMI-TUDOMÁNYOS VISZONYOK

Kühár Flóris[2] művének mélyebb tanulmányozása előtt szeretném röviden ismertetni a tudományos közeget, melybe belekerült, és gondolkodott. A 19. század második

---

1 A kutatásokat az Országos Tudományos és Kutatási Alap támogatta. (Pályázatszám: OTKA PD 76004).

2 Kühár Flóris Ferenc bencés szerzetes, vallástörténész, főiskolai tanár 1893. július 5-én született Pártosfalván. Anyanyelve magyar volt, de édesanyja révén vendül is tudott. 1909. augusztus 6-án lépett be a bencés rendbe, és szerezte meg az érettségit. 1913-ban egyszerű, 1916-ban ünnepélyes fogadalmat tett. Hittudományi tanulmányait az Innsbrucki Egyetemen végezte, 1916-ban, szentelték fel pappá. 1917. június 11-én elnyerte a filozófiai és teológiai doktorátust. 1917 és 1922 között Celldömölk plébánosa volt, valamint a polgári leányiskolát igazgatta.
1922-től 1929-ig Pannonhalmán volt főiskolai tanár. Itt pasztorális egyházjogot illetve bölcseletet tanított. Ekkor főleg a lélektan, bölcselet és a vallástörténet foglalkoztatta, ilyen témájú könyveket írt. Ilyen például a *Bevezetés a vallás lélektanába* című mű, melyet 1926-ban írt. Ebben a könyvben többek között az imádsággal, a vallásos élmények elemzésével, és a vallaslélektan fogalmi kereteivel foglalkozik. Továbbá a vallaslélektan fogalmát elemzi, meghatározza tárgykörét, jelentőségét, foglalkozik történetével, forrásaival és módszereivel.
1936-ban jelent meg az *Egyetemes vallástörténet* című kétkötetes műve, melyben a mások által gyűjtött vallástörténeti adatokat foglalja össze. Jelentős műve továbbá *Az ősegyház szentségi élete*. Ez a könyv négy összefüggő írásban mutatja be az ősegyház szentségi hitének, élményeinek, szertartásainak világát. A hitújítás után, a szentségek kapcsán folyamatos támadások érték az egyház hagyományos hitkörét, ezért a könyvben több mű részletes magyarázatát adja. Fontos munkája még a *Magyar Liturgikus Lexikon*, melyet Radó Polikárp bencés rendtársával közösen szerkesztettek, és Komáromban jelent meg 1933-ban. A *Pannonhalmi Szemlének* 1926-tól 1929-ig alapító tagja és szerkesztője volt. (A folyóirat 1993-ban indult újra). 1920-as évek végén alapította a Szent Benedek Leányai nevű szerzetesrendet. 1929-től a Budapesti Egyetem Hittudományi Karán a vallásbölcselet magántanára volt. 1929–1931 között egyetemi tanár Rómában, a bencés Szent Anzelm Egyetemen dogmatikát és szentségtant oktatott. 1931–35-ig főiskolai tanár Pannonhalmán és az Actio Catholica központi igazgatójaként dolgozott. Élete vége felé a magyar liturgiatörténet irányába fordult érdeklődése. 1935-től egészen haláláig budapesti házfőnök és címzetes egyetemi tanár volt a Budapesti Tudományegyetem Hittudományi Karán. Ő szerkesztette a már említett *Pannonhalmi Szemlét* (1926–1929), és a *Katolikus Szemlét* (1940–1943). 1943. november 26-án a Budapesten agyvérzés következtében váratlanul meghalt, és a tiszaújfalui bencés apácák templomában, Berecz Skolasztika perjelnő mellett temették el. Síremlékének felirata: „Maradj velünk, Atyánk!" – Szent Márton utolsó szavait idézve.
Felhasznált irodalom: Magyar Katolikus Lexikon. VII. kötet. Főszerk. Diós István. Budapest, 2002.; Új Magyar Életrajzi Lexikon. III. kötet. Főszerk. Markó László. Budapest, 2002.;

fele mind a természettudományok, mind a társadalomtudományok terén nagy és korszakalkotó felfedezések és tudományalapítások kora volt. Csak a 19. század első harmada után kialakuló második ipari forradalommal vált a kapitalizmus olyan irreverzibilis társadalmi struktúrává, amely a gazdaság mozzanatát tette meg a társadalmi lét túlsúlyos mozzanatává. Ez a folyamat változtatta meg gyökeresen az addig át nem járható, szigorúan elkülönült rendi társadalom intézményeit, tradícióit, életformáit, s alakította ki a leginkább gazdaságilag meghatározott új osztálystruktúrát. Ez az új kapitalista társadalom szükségszerűen hozza létre a maga új tudományát, ideológiáját és történelemlátását. A természettudományokban uralomra jutó evolúciós elméletek analógiájára fogalmazódott meg az unilineáris fejlődési modell. Az unilineáris, teleologikus evolúciós eszme sajátos terméke volt az ún. három fázis törvénye. E sajátos fejlődéstörvény nagy hatású módon először Hegelnél merült fel, majd Comte is fölépíti a maga szociológiáját a három fázis posztulátumára.

AZ EGYETEMES VALLÁSTÖRTÉNET

A következőkben rátérünk az írásunk középpontjában álló Kühár műre. A szerző a kötet első részében meghatározza a vallástörténet általa használt fogalmát: „az a tudomány, mely az emberiség vallásainak módszeres taglalása és összevetése alapján a vallás és vallások kialakulásával, fejlődésével és hanyatlásával, egymásra hatásával foglalkozik".[3] Azaz intenciója az emberi nem minden vallásának komparatív-analitikus bemutatása, azok egymásra hatásának tükrében. A vallástörténet, mint fenomenológiai entitás tudományos szemléletű értelmezése mellett az egyes vallások „életfolyamatának" ábrázolása. Megemlíti, hogy a vallás totális jelenség, úgy is mint élmény, mert meg van az embert egzisztenciálisan meghatározó jellege. Ezzel függ össze az egyetemessége is, ami térben és időben nyilvánul meg. Leírható történésként is, mert história, melynek formális tárgya a vallási történés. „A vallástörténet igazából – lélektörténet"[4] is.

A vallástörténet múltjáról beszélve, először a vallási forrásokat veszi szemügyre, megemlítve a görög-római vallástörténetet. Ezzel párhuzamba állítja a kereszténység vallástörténeti szemléletét. A középkor és az újkor érintése után a mai vallástörténet fő irányiról és módszereiről beszél. Megemlítve azokat, akiket pro vagy kontra maga is felhasznál elméleti alapul. Lafiteau (a kultúra evolúciója); de Brosses, Comte (három fázis elmélet), Lubbock (fetisizmus); Tylor (animizmus). A bölcseleti és teológiai irányokat sem hagyva ki, és a fejlődéselmélet megemlítése után, rátér az általa is kedvelt és használt kultúrtörténeti módszerre.

A kultúrtörténeti módszer céljaként: „az ún. természeti népek kultúráját is beállítsa az emberi történet folyamának megfelelő helyére és idejére. Ez a módszer

---

http://www.cellbibe.hu/lexikon/kuhar-floris-ferenc.htm 2010. október 14.;
http://www.sikms.ms.sik.si/Leksikon/KuharFloris_11.htm 2010. október 14.

3 *Kühár Flóris*: Egyetemes vallástörténet. I. k. Budapest, 1936. 7.

4 Uo. 14.

nem ismer kultúra- és történelem nélküli népeket".[5] Magát a módszert Graebner dolgozta ki: ő az anyag összegyűjtésében, magyarázatában azt hangsúlyozza, hogy az egyes elemeket lehetőleg a többi elemhez való viszonyában és nem a környezetéből kiszakítva kell magyarázni. Ezzel pedig elejét veszi a fejlődéselmélet egyoldalúságának. Szintén e módszer jellegzetessége a kultúrkörök megállapítása és beosztásnak jól használhatósága. A tagolás a következő: Őskultúrák – apajog; primer és szekunder kultúrák – anyajog és a nagykultúrák. Ennek a módszernek köszönhető a nagyistenhit kimutatása az őskultúrákban: „Az 'öregisten' mindenütt megtalálható vonásai, amit sem a természetmítoszokból, sem az animizmusból nem magyarázhatunk".[6]

Ezután tér rá Schmidt nagy felfedezésére, aki a vallásfejlődés kezdő fokának az *ősmonoteizmust* tartotta. A vallás kialakulásának többi mozzanatát a későbbi kultúrkörökbe helyezi; a varázslat kialakulását a totemista kultúrkörökkel kapcsolta össze. Tételei közül, azt hogy a vallás kialakulásának kezdetén a monoteizmus áll, aligha lehet megcáfolni – mondja Kühár. Ezt a könyvet egy szép keresztényi gondolattal fejezi be, amely jól tükrözi lelki/szellemi irányultságát, szerzetesi elhivatottságát és papi hevületét: „A vallástörténet irányát és célját azokról a magaslatokról lehet belátni, melyeknek ugyanaz a jelentőségük a vallástörténelemben, mint a vízválasztó hegyeknek a földrajzban: elsősorban a Sínai-hegyről és a Kálvária-hegyéről".[7]

A második könyvben az ősnépeket és az őstörténelmet tárgyalja. Először az ősnépek vallása kerül a figyelem középpontjába. Részleteiben az imádság, az áldozat, a beavatások, a házasságkötés és temetés vallási aspektusait vizsgálja, bőséges és érdekes példákat hozva bizonyítékul. Bővebben beszél a varázslatról és a babonáról. (Aktív és passzív varázslat, a varázs módja és eszközei; előjelek, jövendölés, titoklátás, varázslók.)

Amint az első könyvben írja, a monoteizmus a vallás kezdeti foka. Itt a primitívek (ősnépek) isteneszméjében igyekszik bizonyítani ezt a tételt. A nagyistenről beszél, annak neveiről. A nagyisten személyes valóként elgondolt, „olyan, mint a halottnak a lelke". Képet, szobrot nem alkotnak róla. Ő mindent lát, mindent tud. Hatalmas, vele szemben a varázsló is tehetetlen. A nagyisten és a világ, a nagyisten és az ember viszonyát írja le. A nagyisten jóságos, igazságos, társtalan. Ezt követően a nagyisten köréhez tartozó lényekről beszél: a rossz képviselőjéről, az első ember történeteiről.

Tovább tárgyalva az ősnépek kultúráját, a halottkultusz és az őskultusz a következő téma. A szellemhit kezdeteit az emberi test és lélek megkülönböztetésében, és a halálban való szétválasztásában kell keresni: a páralélek és árnylélek megkülönböztetésében. Nyomon követi az animizmus elterjedését, valamint a szellemhit vallásalakító tényező jellegét. Az animizmustól egy fokkal – értékelése szerint – tovább lépve az őskultúra vallásaiban nyomon követi a természetkultuszt, a természet megszemélyesítésének útját a mítoszig, és a természet istenítéséig, a kultuszig.

5 Uo. 49.
6 Uo. 54.
7 Uo. 72.

Ezt követi az ember és az állat kapcsolata, illetve a vallástörténet fontos fogalma: a totem. Ez persze nemcsak állatot, hanem növényt, élettelen tárgyat egyaránt jelenthet, mellyel az ember rokonnak tudja magát. Háromféle totemizmust különböztet meg az alanya szerint: egyedi, nemi és csoport totemizmust. Nem elsődleges, valós vallási jelenségként tárgyalja a totemizmust, hanem inkább néprajzi, társadalmi attitűdként, mivel a totemnek kijáró tisztelet rendszerint nem jelentkezik imádságban és áldozatban. A totem közvetve hatott a vallás kiteljesedésére, mint társadalmi tényező.

Lassan a második könyv befejezéshez közeledve tárgyalja az őstörténet, mítosz, és mese kérdését. Az ember vallási tudatával alapozza meg a mozgó, változó életformákat, a társadalmi berendezkedés módosult formáit is visszavetíti az őstörténetbe, mitológiába. Mindezt azért teszi, hogy a vallási tudattartalmat határozott elbeszélő formákban rögzítse, és az utódokra származtassa. Érdekes probléma az özönvíz sok népnél, őskultúrákban szereplő története, aminek egyezését a keresztény misszióknak tulajdonították. Ennek ellentmond a történet szoros illeszkedése az őskultúra egészébe. Nem tartja elégséges magyarázatnak a Bastiani-féle elvet sem, ami kimondja, hogy az azonos emberi természet különböző helyeken is egyező szellemi termékeket szült, hiszen akkor az egész emberiség kultúrája egyeznék.

A harmadik könyvet már a kihalt nagykultúráknak szenteli. Kultúrvalláson azt a vallást érti, amely az imádságait, eszméit, törvényeit írásba foglalta. Az írást, mint fontos tényezőt említi a kultúrák fejlődésében. Ehhez társul a hagyományos, rendszerint az állam tekintélyével támogatott vallásmagyarázat (ortodoxia) és az egyéni elgondolásokból táplálkozó külön utak, szekták, herezisek iránya is meghatározó. A történelemalakító folyamata is részt vesz egy vallás felemelkedésében vagy eltűnésében. Így van ez akkor is, amikor a győztes „faj" tervszerűen kiírtja a legyőzött nép vallását. Békésebb formában az összeolvadás éri el ugyanezt: az uralkodó városa, a székhely lesz a vallás irányítója. Az impérium váltás eredménye rendszerint vallásváltozás is, ami néha határozott vallásújítás, vallási forradalom formájában jelentkezik. Ezt tehetik uralkodók (Egyiptomban Ehnaton) vagy vallási zsenik (Zarathustra, Buddha).

Ezen szempontok és törvényszerűségeket figyelembe véve, vizsgálódásának tárgya elsőként: Bábel és Assur, azaz a sumérok és az akkádok. Istenek, hősök, szellemek világa: Anu, Enlil, Enki, Samas, Istár, Tammuz – végül, aki a kisistenek sorából emelkedik fel – az uralkodó vallása révén – Marduk. Fontos kifejezései Isten, világ és ember kapcsolatának az eposzok. Például a Gilgames-eposz, amely a vízözönről is beszél. Meglepő a törvény, erkölcs, bűn, bűnbánat kapcsán az a megállapítás, hogy „a babiloni ember könnyebben jutott a bűnbe, mint más; mert voltak ismeretlen nem tudatos és nem szándékos bűnei is, akárcsak a zsidónak".[8] A babiloni kultusz a sumér időktől kezdve közösségi kultusz, mely a városnak (államnak) a feladata. A város istene népe között lakik, a városépítéssel együtt jár a templomépítés (magaslati templom és síkon épült templom.) A vallás és a társadalom élén kezdettől fogva papkirályok állnak. Bábel és Assur hatása érezhető az utána jövő kultúrákon,

8 Uo. 238.

de Kühár határozottan tagadja a *pánbabilonizmus* eszméjét, hogy ti. a vallást ők „találták fel". Történelemszemléletében Bábel nem a kezdet, nem is a vég, hanem csak egy állomás.

A nagykultúrák közül az iráni vallások tárgyalása következik. Bevezetésében azt állapítja meg, hogy ezeknek a vallásoknak a „feladata", hogy a szellemi, erkölcsi, életben is hirdessék a harcot; a fény, az árny, az igazság és hamisság harcát. Itt – nyilvánvalóan – a vallási dualizmussal találkozunk. Ebben a vallásban a mindenség két táborra oszlik, és ebben a harcban áll az ember is. A nagy isten helyét Ahura Mazda foglalja el. Ugyancsak indo-iráni eredetű Mithra is, a későbbi Mithrász-kultusz alapja, a világosság és sötétség mitikus hőse Vurthragna, a sárkányölő. Ehhez a valláshoz kapcsolódik a reformer, próféta Zarathustra, aki – Krisztushoz hasonlóan – történelmi személy, és aki gyökeres fordulatot hoz a vallásban. Az Aveszta szerint, mely a szent könyv, az istenek világában két tárbor található: Ormazd és Ahriman, harcukat vagy átmeneti békülését a világfolyamatokba is beleviszi. Úgy tűnik, hogy a végső dolgok, mint a világvége, az ember vége meghatározó eleme az iráni vallásoknak. A halál után testtől megszabadult léleknek a Cinvat hídon kell átkelnie, ami a jóknak országúttá lesz, és kényelmesen átkelnek rajta, de a rosszaknak hajszállá alakul. Az ég kapujában a megérkező lelket egy szépséges nő fogadja. A világfolyamat célja pedig Ormazd győzelme. Kühár mindazonáltal nagy vehemenciával tagadja, hogy ezek az elemek, illetve értelmezésük a kereszténységben megjelenő formája bármilyen módon innen eredeztethető.

Szíria, Fönícia, Kánaán és Kis-Ázsia vallásai következnek. Közös jellemvonásuk ezeknek – a babilonitól eltérően –, hogy az ég kultusza jórészt háttérbe szorul, és helyét a föld, a tenyészet és enyészet kultusza foglalja el. A szemitáknál (Szíria, Fönícia, Kánaániták) a primitív nomádok nagyistenhite átalakul a törzsek, majd a városok, szentélyek hatalmi körére szorítkozó külön istenek, Bál-ok, kultuszává, akikben megvannak a nagyisten vonásai és csak a hatalmi szféra határai, és a helyhez kötöttség különbözteti meg őket egymástól. (Baál kultusz; Földanya, Ég-kultusz.)

A harmadik könyvet az egyiptomi vallás zárja. Bevezetőjében kis történelmi áttekintést nyújt (birodalmak egyesítése). A vallástörténet forrásaiként a hieroglifákat, épületeket, templomokat említi. Alig van – mint mondja – az egyiptomi irodalomnak, bármilyen célú vagy tárgyú, olyan emléke, amelynek ne volna vallási vonatkozása. Hiszen teljesen átjárta az életet a vallás. A vallás kialakító tényezőként – kiinduló pontjának megfelelően – mind a monoteizmust, mind a politeizmust megemlíti. A spontán folyamatot korán megakasztja a papi tudomány, az írásbeliség, rendszerezettség. Illetve a vallás hivatalos irányítója a politikai hatalom. Jelentős szerepe van ugyanakkor a totemizmusnak, illetve a szimbolizmusnak Ez utóbbira mutat a fáraó, mint félisten vagy „istenfia" szerepe. Társadalom leírásban fontos helyet kap a papság, amely nemcsak a kultusznak, hanem a tudománynak is őrzője. Kühár egészében közli az Ehnaton által írt Naphimnuszt. Mint elméleti alapgondolatának a monoteizmus fontosságának megjelenésére, hosszabban tér ki az ő nevével fémjelzett un. monoteista vallási forradalomra, ami azután elbukott. Befejezésül az Ozirisz–Ízisz mítosznál időz, ami szerinte az egyiptomi ember életének és halálának, és másvilági sorsának vetülete. A halottkultusz például teljesen átalakul az Ozirisz

mítosz mintájára. Ez teszi népszerűvé Oziriszt az istenek között, és az összes isten fölé emeli. Kultusza a hellén-római időben misztériummá válik. Ozirisz, aki később a Serapisz nevet is kapja, megváltó istenné lesz, aki a beavatottak másvilági boldogságát biztosítja.

Ezzel zárja ezt a részt, valamint az első kötetet: „Az egyiptomi kultúra, szellem beleömlött abba a nagy medencébe, melyet hellenizmusnak nevezünk; az fogta fel az őstörténet és az ókori történelem forrásainak vizét, hogy mindezekből a szellemi világ legnagyobb szinkretizmusát alkossa meg".[9]

Az áttekinthetőség kedvéért talán nem fölösleges megjegyezni, hogy Kühár Flóris nagy lélegzetvételű munkáját két kötetben adta ki a Szent István Társulat. A fent említett, elemzett részletek, az elsőből valók. Az alábbiak a második kötet részei.

A nagy kultúrák leírását a görögök vallásával folytatja szerzőnk. Bevezetőjében említést tesz az alakító tényezők közül a krétai és mükénéi kultúrákról, mint amelyek meghatározták a görög vallás kialakulását. „A hellenizmus nagy polifóniájából vezérhangként a görög bölcselet, művészet, tudomány, életforma csendül ki, de az együttesben az antik világ minden kultúrtényezője megtalálja a maga szólamát. Ebbe a szinkretista világba lép be a kereszténység a maga igényével: hogy kovászként nemcsak áthassa a hellenista világot, de – az egész világot".[10] Itt is látható, hogy Kühár hova jut majd el a vallástörténet vonalvezetésével: a kereszténység kialakulásáig és diadaláig, személyes irányultsága alapján. De ne szaladjunk ennyire előre.

A görögök vallása az ember szintjét sohasem haladta meg, mivel isteneiket emberi vonásokkal, az egyes embereket pedig isteni tulajdonságokkal ruházták fel. A görög vallástörténet forrásai a különféle irodalmi alkotások mellett a feliratok, templomi krónikák, „monumentális források". A görög politeizmus indogermán elemeket is magában foglal – Zeusz alakja is indogermán eredetű. Fontos a természetmítosz szerepe, valamint erős a napkultusz, valamint nagy a jelentősége a tűznek is. Az áldozatnak, a megtisztulási szertartásoknak, a jóslásnak, valamint a varázslásnak is jelentős szerepe van a vallásukban. Kühár szerint alig van olyan vallás, amelyben az „emberszabású gondolkodás oly erősen nyilvánulna, mint a görögökében".[11] Az emberszabású isteneik az Olimposzon élnek, ahol a „természet és kultúra képviselői találkoznak; társadalmi tagozódásban, alárendeltségben".[12] A görögök istenekkel való kapcsolatában meghatározó szerepe van a szent helyeknek, a kultuszoknak, a papságnak, az áldozatoknak és az imádságoknak, valamint a szertartásoknak. A vallásbölcselet komoly mélységekig jut el a görögöknél. Például a „szofisták azt akarták bebizonyítani, hogy az isteneket a közmegegyezés, a hagyomány, a törvény létesítette. Vannak, akik azt mondják, hogy a vallást azért találták ki, hogy a szabad embert lelkiismerete által megkössék akkor is, midőn az államhatalom nem fér hozzá. (...) A filozófusok tanai az atheizmust lassan átviszik nem-filozófusokba

9 Uo. 333.
10 *Kühár Flóris*: Egyetemes vallástörténet. II. k. Budapest, 1936. 7.
11 Uo. 12.
12 Uo. 17.

is".[13] ez ellen persze az állam védekezik. Tanulságosak a filozófia szerepéről vallott nézetei: „A görög filozófia legnagyobb érdeme, hogy bölcseletileg megalapozta a világmagyarázat és az erkölcsi érvény végső alapját a monotheizmust".[14] A görög vallási fejlődés summájaként megjegyzi, hogy tragikuma Kühár szerint éppen az, hogy a monoteizmusnak voltak filozófusai, de nem voltak prófétái és misszionáriusai, akik ezt a meglátást vallássá tevén, a népbe belevitték volna, és szerinte alakították volna a tömegek hitét és az állam kultuszát.[15]

Róma és a római birodalom vallási jellemzőit tárgyalja a következő fejezete. A Római Birodalom vallástörténete gyakorlatilag párhuzamosan halad annak politika történetével állapítja meg Kühár. A birodalom valláspolitikáját mindig az államérdek szempontjai irányították. A rómaiak vallására gyökeresen hatott az etruszkok illetve a görögök kultúrája, vallása. Az ő vallásuk is a görögökéhez hasonlóan politeista volt, egy nagy istennel, Jupiterrel az élén. Vallásukban fontos szerep jutott a szertartásoknak, az áldozatoknak, a jóslásnak és a kultuszoknak is. A velük érintkezésbe kerülő népek vallásából is sokat merítenek, mint például számos isten kerül be a római istenek közé. „Beáll az a kettősség, mely a vallási hitet, tartalmat külön választja a formától, kultusztól, megkövesül a léleknélküli ritualizmusban"[16] – írja Kühár. A vallásukban nem jellemző a benső fejlődés, főleg a szellem útjainak követése. Később a „műveltebb osztályt" a hellén gondolkozók valláskritikája, illetve vallásbölcselete foglalkoztatja, és a saját vallásuk csak mint régészeti emlék érdekli. Az állam üdvéről már nem az istenek, hanem a császár és a jól javadalmazott papok gondoskodnak, de a nép egyéni üdvéről nem gondoskodik senki, így a tömegek a vallásos élményt keresik. A császár nem pótolja a misztériumok megváltó isteneit. A köztársaság végén Róma maga is istennővé változik. A harmadik irányt az államérdek szabja meg: az ősi kultuszok megőrzését. Augustus vallási reformjaival próbálja felújítani a régi vallást. Templomokat építtet, javadalmazta a vallási feladatokat. Végül a császár Geniusa hivatalos istenné válik. Új államvallás keletkezik, mely a Julius család házi isteneit állítja a birodalmi kultusz élére. A hatalmas birodalomnak egy élő isten kellett, aminek nem teljesen felelt meg a császár személye. Krisztus születése utáni századokban a birodalomra jellemző „népeinek sokarcú" politeizmusa. Különböző kultusztok, misztériumok virágoznak szerte a birodalomban (pl.: Isis-kultusz, Mithras-kultusz). A harmadik századra a keresztények száma a lakosság egyharmadát érte el. A terjedő kereszténység egy isten hite már erősen megrázta a politeista pogányság szellemi alapjait. Bár Diocletianus a kereszténység visszaszorításával próbálkozott, de a kegyetlen üldözések is kudarcba fulladtak. „Galerius 311-iki türelmi rendelete, Constantinus és Licinius milánói rendelete (313) véget vetettek a kereszténység üldözésének. (...) A kereszténység győzelmi útját már nem lehetett feltartóztatni".[17]

13 Uo. 36.
14 Uo. 38.
15 Uo. 38.
16 Uo. 49.
17 Uo. 67.

Tovább halad a vallások ismertetésében: a kelták, germánok, szlávok vannak soron. A keltákra nagy hatással volt a rómaiak kultúrája, amely a vallásukban is megjelenik. Az isteneik nevei törzsenként változtak. Vallásukban kiemelkedő szerepe volt a hadistennek. A kultusz részei voltak a hőseik és az őseik is. Megtalálható náluk az állatkultusz, valamint egyes növényeknek (pl.: tölgyfa, kőrisfa, fagyöngy) vallási szerepük. Az emberáldozat ugyancsak a részét képezte a kultusznak. A jóslás náluk is fontos szerepet töltött be. Druidáknak nevezték vallási vezetőiket, akik ismerték a kultuszok szabályait, a varázslatokat. Vallási képzeteikben a keltákat a világ kezdete és a vége, valamint a halál és az azutáni élet foglalkoztatta. Ezek alapozták meg azt, hogy a kelták viszonylag könnyen áttértek a kereszténybitre.

A germánok vallásának megismerésére számos forrás áll rendelkezésünkre, mint például a germán irodalom hősmondái, az Edda-dalok, az izlandi Saga-k, a skald-ok énekei, a különféle hagyományok, népszokások, mesék, régészeti leletek, skandináv sziklarajzok. Kühár szerint: „Ha fejlődésről akarnánk beszélni, a germán vallástörténetben három fokot lehetne megkülönböztetni: 1. az ősi indogermán nagyistenhitet, 2. az ég, zivatar, harcok, varázslat erőinek istenítését az egyik oldalon (As-vallás), 3. a földanya-ég, tenyészet-enyészet, szerelem, halál motívumaiból összetett Wan-vallást a másik oldalon".[18] A két utóbbi közötti feszültség oldódik fel az istenek harcában, Thor és Wotan uralomra jutásával. A germánok számára a halál nem jelent megsemmisülést, csak átváltozást. Náluk a halál és a törzsből való kitaszítás egyenértékű, ugyanis a törzsön kívüli élet értelmét veszti. „A törzsek, nemzetségek pusztulásával bekövetkezik az istenek alkonya. A germán világvég mítosz és a keresztény világvége-várás egymásra találnak. A germán pogányság azt hitte a néppel együtt meghalnak istenei is. Isteneik alkonya bekövetkezhetett, a népre viszont új élet virradt Krisztus hite által".[19]

Részletesebben foglalkozik az urál-altáji népek vallásával azon belül a magyarság ősvallásával. Az előbbiekben végigvezeti a már említett témaköröket: a nagyisten, a világalkotás, az emberteremtés. Kiemelkedik a természetkultusz, a hősök, a varázslat, állatkultusz és totemizmus vizsgálata. A finn-ugor népek vallásában még nagymértékben felismerhető az ősi nagyisten hit. A nagyisten neve népenként más és más (például: a finneknél Jumala, a voguloknál Numi Tarem, a cseremiszeknél Juma). Felesége, eredete szerint, azonos a földanyával, akinek hét gyermeke van. A nagyisten irányítja a teremtmények sorsát, a hozzá fohászkodókon segít, jutalmaz és büntet. Neki tulajdonítják a világ megteremtését is. Ismertek a vogulok, osztjákok, szamojédek teremtés-regéi amelyekben vannak egyezések: „marék földnek, iszapnak a tenger fenekéről való felhozása, a nagyisten ellenlábasának részvétele a teremtésben, a betegségnek, halálnak ezen rosszindulatú lényre való visszavezetése".[20] A nagyisten az ember tanítója, a vallási és a társadalmi szabályok is tőle erednek. Ezen népek vallásában fontos szerep jut a természet-kultusznak is: főként az égitestek, természeti képződmények kultusza emelkedik ki. Létezik a hitük

18 Uo. 77.
19 Uo. 84.
20 Uo. 93.

szerint is alvilág és a halálon túli élet. Fontos a családfő, illetve nemzetségfő tisztelete. Sámánok, fejedelmek, hősök szellemei tágabb körben részesülnek tiszteletben. A különféle szellemek kultusza szent helyeken történik, ahol imádkoznak és áldozatokat mutatnak be nekik. A finn-ugoroknál több állat is részesül tiszteletben, különösen a medve kultusza jelentős.

„Az ural-altáji népeknél az ősi nagyisten hit mindvégig eleven erő maradt, mely kedélyvilágukban az ég istenétől való függés tudatát ébren tartotta, vele szemben az imádság és az áldozatokban kifejlődő hódolat érzéseit táplálta".[21] A fejezetet a fentiekkel sokban azonosnak leírt magyar ősvallás tárgyalása zárja, de nem állhatja meg, hogy a kereszténység felé mutató konklúziót ne vonjon le: „Annyi bizonyos, hogy ami vallási érték volt a magyar pogányságban, azt Krisztus hite megtisztítva és felfokozva megőrizte; a többinek vesztét a tudomány sajnálhatja, de az élet nem; az élet szereti az igazságot, világosságot, egészséget. Ezt kapta meg a magyarság az Egyháztól".[22]

Ázsia élő nagykultúrájú vallásairól szól a következő könyv. Elsőként az iszlámot említi, amely az Arab-félsziget arab törzsei közt bontakozik ki, és amelynek eredményeként az addig a bizánci illetve perzsa államok árnyékában élő arabok – egyesítve erejüket – létrehozzák hatalmas államukat. Az iszlám így rövidesen eléri Afrikát és Európát is. Az elterjedése előtti arab vallás, szellemek, természeti jelenségek, égitestek kultuszán, tiszteletén alapult. Már ekkor is szenthelynek minősült Mekka városa, ahol a Kába kő található. Allah is létezett már vallásukban, mint a teremtő. Az új vallás alapítója Mohamed volt, aki a nagy társadalmi ellentétek színhelyén, Mekkában született. Szülei meghaltak így nagybátyja Abu Bakr nevelte fel a pásztorkodó fiút. Mohamed 25 éves korában elvett egy nála idősebb, de gazdag özvegyet, Khadidzsah-t. Üzleti útjain széleskörű ismeretekre tett szert, melyek során megismerkedett más vallásokkal is. A Hira hegyen, egy barlangban történt látomás megváltoztatja életét és elkezdi életre szóló küldetését, melyet Allah szánt neki. Első hívei családjából, fiatalokból és szegényebbekből kerültek ki. 622. július 16-án Medinába megy híveivel (hidzsrah- menekülés). A városból elűzi a zsidókat, mert azok nem fogadják el prófétának. 627-ben megvív a mekkaiakkal, majd 630-ban bevonul Mekkába is. 632-ben halt meg. Mohamed ugyan nem tudott írni mégis „könyves" vallássá lett az iszlám. A Koránban foglalták össze a próféta látomásait, kinyilatkoztatásait. A Korán 114 szúrából áll, amelyek hosszúsági sorrendben követik egymást. Az iszlám hitvallás a következő: „nincsen isten Allahon kívül és Mohamed az ő küldöttje". Allahnak összesen hét örök tulajdonsága van: élet, tudás, mindenhatóság, akarat, hallás, látás, beszéd. Képet Allah-ról tilos alkotni. Az Iszlám öt alappillérből áll: az ima (szalát), a böjt (ramadán havában), a szegényadó (zakat), a zarándoklat (hadzs), a szentháborúban való részvétel (dzsihád). Az élet dolgainak eligazítására hozták létre a szunnát, a Mohamedre vonatkozó hagyomány volt az irányadó számos esetben. Számos felekezet, irányzat alakult ki az iszlámban, mint például a szunniták, síiták, zaiditák, mutaziliták, izmaeliták. Az iszlám merített más vallásokból,

21 Uo. 99.
22 Uo. 103.

mint például a zsidó és keresztény vallásból (pl.: Gábor angyal, Ádám személye, Mária, Jézus Krisztus). Az iszlámról adott viszonylag rövid és vázlatos áttekintés nem tárgyal további részleteket.

Az indiai vallástörténetre térve Kühár megállapítja, hogy az gyakorlatilag foglalata az egyetemes vallástörténetnek. Az indiai szentkönyvek legősibb rétegét a Védák alkotják. A Védák a kultuszban használt szövegeket, a kultusz és varázslat szabályait rögzítik. A Védák négy könyvből állnak: Rigveda (énekelt ritmikus himnuszok gyűjteménye), Szamaveda (varázsdallamok tudása), Jadzsurveda (áldozati szövegek tudása), Atharvaveda (varázs szertartások szövegei). Ezek szanszkrit nyelven íródtak, és terjedelmük csaknem a Biblia hatszorosa. „Az indiai vallás tipikus könyves vallás, mely hitrendszerébe beilleszti a Védákra vonatkozó hitet".[23] A Védákon alapul az indiai vallási irodalom. A népvallás emlékei a Mahabharata és a Ramayana-eposzok és a Purana-mítosz gyűjtemények. Varuna a Védák főistene és a társa Mitra. Először köréjük alakul ki kultusz. Ők az ősei annak a kozmikus-erkölcsi rendnek, melyet a Védák ritá-nak neveznek. A rita szabja meg az égitestek mozgását, az évszakok váltakozását, a természet-enyészet körforgását. „Ez uralkodik a társadalomban, irányítja az ősi állam jogrendjét, ez ellen vét a szegény bűnös, aki Varunától kér irgalmat".[24] A Védák isteneit három csoportra osztják: 11 az égben, 11 a légben, 11 a földön. A Véda-papok főfeladata az égő áldozat végrehajtása. Isteneik hasonlítanak az emberekre tulajdonságaikban, szokásaikban. Kühár úgy látja, hogy a Védák világképében egyszerű látszatok és magas szintű elmélkedések keverednek. A vallás és a varázslat a Védákban összekeverődik. A Védák emberképe szerint a halállal nincs mindennek vége, a másvilágon (az égben), bizonyos feltételekkel, boldogság vár.

A brahmanok vallása elsősorban papi és könyves vallás. Szerintük a Brahma a kezdet, a mindenség, életadó és örök. Kialakult az indiai gondolkodásban a lélekvándorlás eszméje is. Ezt a körforgást a Karma irányítja. A Karma szó szerint tett-et jelent. Nemcsak a kultusz-cselekménynek van varázsereje, hanem a tettnek, cselekvésnek is. A Karma „az életkörforgást szabályozó, mintegy magában fennálló erő, hatalom, valami olyan, mint a más vallásokban ismert végzet, fátum".[25] A brahmanok másvilágképe jórészt a Véda-vallás mennyországával egyenlő, csakhogy nem Yama uralkodik benne, hanem Brahma. Az élet célja pozitív, elérni a boldog öröklétet, mely a halál után vár az emberre, ki a tettei útján jut el hozzá.

A hinduizmusnak nincs egységes szervezete, és nem is igazi könyvvallás, bár vannak szent könyvei. Ezekbe beletartoznak az ősi Védák, a brahmanista irodalom, és a már említett két nemzeti eposz. A szent iratoknak tartják a tantrákat is. Isteneik: Brahma (alkotó), Visnu (megtartó), Siva (romboló), valamint népszerű a hinduizmusban Krisna, Rama és Rudra személye is. A hinduizmusban megszólal a misztika, amely az istenséggel való szerelmes összeolvadás. A templomaik körzetében elfogadott a fizetett szerelem is. A hinduizmusban az egyén a hivatásának jó betöltése által eljuthat a Brahmához a Nirvánába. „Minden hindu hisz az egyedülvaló istenben, az új-

23 Uo. 136.
24 Uo. 141.
25 Uo. 158.

jászületésben és a megváltásban".[26] A hinduk vallásában nagy szerepe van a szent tehén védelmének is, mivel a tehén a jelképe az egész emberalatti világnak.

India északkeleti részében született Sziddhártha, azaz Buddha. Huszonkilenc évesen egy maradandó rossz élmény rádöbbentette a világ múlandóságára. Ennek hatására elhagyta családját és arra törekedett, hogy elérje a megváltó látást. A mai Bodh Gaya mellett leült egy fügefa alá, ahol megvilágosult. „A Karma bevégezte rajta munkáját, a körforgás számára megszűnt. Tathagata, Tökéletes lett".[27] Ezek után felkereste öt tanítványát, akik korábban elhagyták, és Benáresz mellett elmondta első beszédét. Buddha haláláig hirdette az üdvözítő meglátást. A Nirvánába kb. Kr. e. 480-ban ment be. Ez a buddhista időszámítás kezdete. Buddha tanítása életbölcsesség. Szerinte két véglet van, és az ember feladata a középutat keresni. „Ez a középút a nemes nyolctagú út: helyes hit, akarat, beszéd, tett, élet, törekvés, emlékezés, elmélyedés".[28] A helyes hithez helyes életszemlélet kell. Az öt lételem Buddha szerint a baj és fájdalom forrása. Az öt lét-elem: rupa (test), vedana (érzetek), szamjna (képzetek), szamszkara (akarat, törekvés), vizsnana (az ismerés, mint képesség). Buddha szerint, amit mi léleknek képzelünk az csak működés, érzet, képzet, gondolat. A buddhista Nirvána a mozgásnak, forgásnak a teljes nyugalomba való térését, a Karma hatásának megszűnését, a körforgás megállását jelenti. Buddha öt parancsa megegyezik más indiai rendszerekével: ne ölj, ne lopj, ne paráználkodj, ne hazudj, részegítő italt ne igyál. A buddhista életút biztosítására szolgált a közösség megszervezése. Aki a Buddha által kijelölt úton akart haladni az elhagyta a világot és belépett a közösségbe. Buddhának követői templomokat emeltek. Buddha tanítványai összefoglalták a Dharmában mindazt, amit a mesterük tanított nekik. Kr. e. 244-ben Pataliputrában rendezett zsinatukon összefoglalták a buddhizmus szent iratait „három kosárba" rendezték: fegyelem, tanítások, fejtegetések kosara. A buddhizmus hamar elterjedt más területekre is, de hazájából hamar kiszorult.

Ázsia vallási kultúráinak ismertesében a kínai vallásfelfogására tér rá. Az „ég ura és a menny fia" címszó alatt beszél az öt szent könyvről, az ősök tiszteletéről. A kínaiak világszemlélete realista és gyakorlati. Metafizikájuk magva a tao, azaz a világrend. Öt szentkönyvük van, melyek a következők: Su-King (okiratok könyve), Si-King (énekek könyve), Ji-king (a változások könyve), Li-king (szertartások és illemszabályok könyve), Csunt-csiu (ez Konfucius könyve). A kínaiak ősvallása nagyon hasonló, a patriarkális pásztor nomád népekéhez. Legfőbb istenség Sang-ti (ég ura), de fontosak a világtájak istenei. Nagy jelentőséggel bír az uralkodó és az ősök tisztelete, kultusza. Nagyfokú a központosításra való törekvés, ami a kultuszra is kiterjedt. A kultusz tényei a következő elemekből tevődnek össze: ég, égtájak, föld, termés, ősök. A kínai kultuszban az isteni lények három csoportra oszlanak: az ég, a föld szellemei és az emberi ősök. *Tao* a kínaiak számára a világrend, amely felette áll mindennek. Az egész világegyetem három összetevőjét (ég, föld, ember) ugyanaz a Tao hatja át. Ennek a világrendnek az elemei mind kétrétűek: hím- és nőneműek. (jang, jin). A Tao bölcselete Lao-ce nevéhez fűződik, aki Kr.e. 6. században élt. Lao-ce szerint az embernek a célja a Tao-val összhangban maradni, amit a

26 Uo. 208.

nem-tevéssel (vu-vei) lehet elérni. A Kr. e. 3. és 2. században kialakul a taoizmus vallási szervezete. A taoizmus legrégebbi szenthelye a Tai-sán hegye.

Kr. e. 552-ben született Kung-fu-ce, vagy ismertebb nevén Konfucius, aki létrehozza saját rendszerét. Konfucius a Tao-t nem a természetben (mint Lao-ce), hanem az állam belső rendjében keresi. Az állam Tao-jában akkor részesül az ember, ha ezen Tao ötágú útján jár becsületesen. Ez az öt út, vagy erény a következő: szív-jóság, igazságosság, illem, tudás, őszinteség. „Konfucius rendszere nem pusztán az ősök tiszteletét akarja, hanem: az ősiségét, a hagyományét".[29] Rövidesen a konfuciánus rendszer államvallássá, a mester pedig istenség-szerűvé lett, tanítványai pedig iskolába tömörültek.

A Kr. u. 3. században terjed el a buddhizmus Kínában, amelynek világszemlélete igazodott az új nép igényeihez. A buddhizmus felszívta a konfucianizmus, az ősi népvallás és a taoizmus elemeit is. Vu-ti császár például támogatta az új vallást a 6. században, de ugyanakkor 845-ben már üldözték is a buddhizmus híveit. A buddhizmus Kínában igazi népvallássá vált. A nép tulajdonképpen mind a három vallásból elfogadott bizonyos elemeket és gyakorolta is azokat (pl.: a konfuciánus őskultusz, taoista jóslás, a buddhista másvilági sors biztosítása). A kereszténységgel a kínai mentalitásbeli öntudat szembehelyezkedik.

A Japán népvallásban a napmítosz kerül előtérbe. Ezt a népvallást a *Sinto*-szó foglalja össze. A másik vallás, ami meghatározó a japán vallástörténetben a *Butsudo*, a buddhizmus japán formája. A kereszténységnek is sikerül Japánban kialakítania a maga misszióját (Xavéri Ferenc).

A japán nép vallásának nem voltak kezdetben szent könyvei, de a hagyományokhoz ragaszkodók három könyvben (Ku-ji-ki, Ko-ji-ki, Ni-hongi) gyűjtötték össze a japán mítoszokat és hősmondákat. Ezen történeti művek mellett néhány 9–10. századi szertartáskönyv is bekerült a sinto szent könyvei közé. A mítoszok alakítják ki a japánok isteneit, akik átadták az embereknek a történelem fonalát. Nekik továbbra is ápolni kell a kapcsolatot az isteneikkel (pl. ünnepeik megtartásával, betartva a különféle vallási szabályokat). A japánoknál az ősök kultusza csak másodlagos, állatkultusza pedig nem totemisztikus eredetű. A sinto-nak sok temploma van, ahol a kultuszt gyakorolják. A kultusz elemei Japánban is az imádság és az áldozat. A Sinto főpapja a császár. A Sinto tulajdonképpen a nemzetnek, a nemzetet képviselő császári ősöknek a kultusza. A buddhizmus a Sinto-nál mélyebb és közvetlenebb lelkiséget hoz magával.

Kühár néhány oldal erejéig – függelékként – beszél Amerika nagykultúrájú népeiről: aztékokról, inkákról, majákról. Az Újvilág felfedezésével kezdődött a világtörténelem újkora. Az új földrészen sok nép és kultúra élt együtt. Amerika őslakóin „mongolid vonások találhatók".[30] A vallásukra a nagyistenhit jellemző. Legtöbbjüknél van kifejezett másvilághit is. Gyakori a természetmítosz, a Nap, a Hold, a

27 Uo. 173.
28 Uo. 176.
29 Uo. 228.
30 Uo. 263.

szelek kultusza. A Kolumbusz-előtti nagy amerikai kultúrák közül elsőként az aztékok kerülnek szóba. Katonás természetű nép volt, de mélyen vallásos. „Isteneik emberszabásúak de állatalakban is képzelték és ábrázolták őket".[31] Vallásuk a természetkultusz nyomait mutatja. Gyakori volt a véráldozat, papjaik feketére mázolták magukat, testüket bekenték az áldozati vérrel. A nagy ünnepnapokon a feláldozott emberi hús volt a főétel a lakomákon. A mayák Közép-Amerikában, a mai Yucatán-félszigeten éltek, vallásuk sokban hasonlít az aztékokéhoz. Az inkák birodalma a mai Ecuador, Peru, Bolívia területén feküdt. Kühár szerint ők is mutattak be emberáldozatokat. Kultuszuk fontos eleme volt a Nap-imádás. A szent tüzet a Nap leányai őrizték.

Amerika e nagy kultúrájú államok leigázásával lépett be a világkultúrává táguló európai kultúrkörbe, azonban sajnos nem a meghódított népek tudását akarták elsajátítani a hódítók, hanem a kincseiket.

Az utolsó könyvet a zsidóság és kereszténység témakörének szenteli. Bemutatva először részletesen a zsidóságot, elsődlegesen, mint Jézus Krisztus eljövetelének előkészítőjét. A bibliai vallástörténetben, az ó- és újszövetségben keresi Kühár a vallástörténet kulcsát. A bibliai vallástörténet lényeges eltérése a modern vallástörténettől, hogy hangsúlyozza Isten művét. A bibliai vallástörténet Istent teszi meg a vallástörténet alanyává, nem pedig az embert. Az Ó- és Újszövetség már nevével is kifejezi azt, hogy a vallásban két tényező hat, Isten és az ember. Az ószövetségi vallástörténetnek három különböző foka van: 1. az ősatyák vallása, 2. a mózesi törvényvallás, 3. a fogság utáni törvényvallás, illetve ezzel párhuzamosan a próféták vallása.

Jézus Krisztus valóban történelmi személy volt, amire megfelelő írásos bizonyítékok vannak: ilyenek például a szinoptikusok evangéliumain vagy Szent Pál levelein kívül Tacitus, Suetonius művei. Jézus az ószövetségi vallásosság prófétai irányát teljesíti ki, és jut el a tökéletes valláshoz. Krisztus Jahve fiának tartotta magát, és ezért az öntudatért kellett meghalnia. Ennek folyományaként Jézus vérével köti meg az Újszövetséget Isten és népe között. Az ő halálával történik meg a megváltás. Az utolsó vacsorán meghagyja tanítványainak, hogy ezt az áldozatot az ő emlékezetére újítsák meg a kenyér és bor színében. A feltámadás által megdicsőült Jézus lesz az apostoli igehirdetés tárgya. A kereszténység elszakadva a zsidóságtól válhatott világvallássá. „Világ-vallás igényét a kereszténység abból a tudatból meríti, hogy a világteremtő Istent hirdeti és az ő egyszülött Fiát, aki vérével mindenkinek váltságot szerzett. A kereszt az ő győzelmi jele, még ha világtörténelmi útja a Kálváriától indul is el és kétezred év tanúsága szerint, mindig hasonló marad Mesterének keresztútjához".[32]

31 Uo. 265.
32 Uo. 342.

ÖSSZEFOGLALÓ ÉRTÉKELÉS

Nehéz néhány soros összefoglaló következtetést levonni, erről a nagyszabású munkáról. A szerző, korának embere. Éppen ezért Kühár néhány fontos valláselméleti mintaadójára térnék ki a következőkben.

Mindenekelőtt az általa is egyik legfontosabb elméleti forrásként említett Fritz Graebner.[33] Ő volt, a már említett, kultúrkör-elmélet egyik legfőbb képviselője. Úgy vélte, hogy az ősi és a primitív népek autonóm kultúrái párhuzamosan, de aszinkron módon fejlődtek és egymással csak alkalmi és időleges kölcsönhatásban voltak. Ez alapján elutasítja a vallásfejlődés evolucionista elképzelését. Az isteneszme az egyetlen közös vonás az egyes kultúrákban. Ez az isteneszme egymástól jelentősen eltérő animisztikus, totemisztikus, mágikus interpretációt kaphat. Így olyan zárt és lényegében csak önmagában változó, fejlődő szellemi valóság jön létre, amelyben egy-egy közösség megalkotja saját szellemi és anyagi történelmét. Az etnológus egy-egy kultúrkört tanulmányozhat. Erre építve kell vizsgálnia az adott kultúrát és az annak lényegét alkotó vallási valóság természetét filológiai alapossággal. Nagyon fontos értelmezési kritériuma Gaebnernek, hogy az egyes civilizációk között értékhierarchia vagy fejlődési sorrend, illetve folyamat nem állatható és nem állítandó fel.

Graebner tanítványa és Kühárnak is fontos valláselméleti forrása Wilhelm Schmidt.[34] Az ő monumentális, 12 kötetes műve, *Az Isten eszme eredete (Der*

---

33 Fritz Graebner [1877, Berlin – 1934, Berlin] német etnológus és etnográfus, az etnológia és antropológia kultúrtörténeti irányzatának megteremtője. Az 1910-es években Bécs egyetemén tanított etnológiát, ahol a későbbi *bécsi iskola* fő képviselője, sémi, mongol, indo-európai és polinéziai mitológiai anyag alapján dolgozott. Fő művei: *Fritz Graebner:* Methode der Ethnologie. Heidelberg, 1911.; *Uő*: Das Weltbild der Primitiven. Heidelberg, 1924.
Irodalom: *P. Wilhelm Schmidt*: Handbuch der Methode der kultur-historischen Methodologie. Münster, 1937.; *Josef Haekel*: Zum heutigen Forschungsstand der historischen Ethnologie. Wien, 1956.; *Giuseppe Cocchiara*: Az európai folklór története. Budapest, 1962.; *Voigt Vilmos*: A vallási élmény története. Budapest, 2004.; http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/teol/graebner_f.htm 2010. október 14.

34 Wilhelm Schmidt [1868, Dortmund-Hörde – 1954, Fribourg] német katolikus teológus, etnológus és vallástörténész, az Isteni Ige Társasága (SVD, Steyli Misszionáriusok) szerzetesi közösségének tagja, a bécsi vallástörténeti iskola megalapítója. Filozófiát, teológiát, nyelveket Steylben tanult, majd rövid ideig maga is missziós iskolában tanított. Berlin egyetemén tanult ezt követően sémi nyelveket, általános nyelvészetet és lengyel nyelvet, etnológiai stúdiumait, délkelet-ázsiai és óceániai nyelvekben való jártasságát pedig autodidakta módon, Mödling bei Wien missziós szemináriumának tanáraként szerezte. A természeti népek kultúrájának és vallásosságának tanulmányozására 1906-ban alapította az Anthropos című folyóiratot, később pedig azt a tudományos intézetet is, amely a bécsi etnológiai iskola alapját jelentette. Misszionárius rendtársai anyagaira támaszkodva 1912-ben kezdte el közzétenni az ősmonoteizmus elméletét megfogalmazó munkáját, közben pedig az 1930-as években Freiburg, az 50-es években Bécs egyetemén volt az etnológia professzora. Óceániai, dél-ázsiai és – elsősorban tanítványa, afrikai pigmeus anyag alapján olyan vallástörténeti elméletet állított fel, amely szerint a primitív népek vallásában mindenütt megtalálható egy ősi Egyisten hite, emlékezete és ez az állapot a természeti népek vallási világának a későbbi politeizmusokban elhomályosodott ősállapotát jelenti. A hatalmas bizonyító anyaggal előterjesztett főműve, a Der Ursprung der Gottesidee 12. kötete csak halála után, 1955-ben jelent meg – komoly vitát kavart; számos vallástörténeti és vallásetnológiai irányzat elutasította, a marxizmus oldaláról pedig különösen éles támadások érték, ám még ma is egyike az ősvallásokkal foglalkozó kutatás releváns hipotéziseinek.

Ursprung der Gottesidee). Schmidt nevéhez kapcsolódik az ős-monoteizmus elmélet, amely szerint a legősibb vallások, amelyek közül némelyik még ma is fellelhető, monoteista kezdettel rendelkeznek. A néprajzi módszertan eszközeivel kereste a minél 'primitívebb' népeket, és szokásaik, legendáik, rítusaik elemzése révén próbálta alátámasztani az ős-monoteizmus elméletét. Alaptézise szerint az emberiség történelmének kezdetén monoteizmus állt, és a politeizmus csak egy későbbi stádiumban jelent meg. Ezt az elképzelést egyébként a 16. és 18. század között élt számos szerzőnél fel lehet fedezni, ezek közül talán a legismertebbek Voltaire és Lessing.

Kühár az előbbiek ellenpontjaként mutatja be és kritizálja Lubbock[35] azon nézetét, hogy a vallások fejlődése is folyamatos és egyenletes. Ennek értelmében a legkorábbi állapot a vallásnélküliség stádiuma. Ezt a fétisizmus és a totemizmus foka, a mágikus sámánizmus és a bálványimádó, mitologikus politeizmus szakasza követi, a vallásfejlődés utolsó állomása pedig az etikai monoteizmus felbukkanása. E rendszer ősi vallásnélküli korszakot feltételező nézetei váltottak ki – Kühár szemében is jogos – heves szakmai vitákat.

Kühár Lubbock kritikájában és érvrendszerében kötődik az angol tudományos etnológiát megteremtő E. B. Tylorhoz[36] is. Tylornak 1871-ben jelent meg

---

Fő művei: *Wilhelm Schmidt*: Die Stellung der Pygmaervolker in der Entwicklungsgeschichte des Menschen. Stuttgart, 1910.; *Uő*: Grundlinien einer Vergleichung der Religionen und Mythologien der austronesischen Völker. Wien, 1910.; *Uő*: Rassen und Völker in Vorgeschichte und Geschichte des Abendlandes 1–3. Luzern, 1946–49.; *Uő*: Das Mutterrech. Wien, 1955.; *Uő*: Der Ursprung der Gottesidee 1–12. Wien, 1912–1955.; *Uő*: Wege der Kulturen. Wien, 1965.
Irodalom: *Mircea Eliade*: Az eredet bűvöletében. Budapest, 2002.; *Paul. Schebesta*: Ursprung der Religion. Berlin, 1961.; *Voigt Vilmos*: A vallási élmény története,. Budapest, 2004.; http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/teol/schmidt.htm 2010. október 14.

35 John Lubbock [1834, London – 1913, London] angol üzletember, politikus, író, régész, antropológus és társadalomtörténész, a brit antropológia egyik klasszikusa. Vagyonos bankárcsaládból származott, Eton kollégiumában tanult és egész életén át sikeres pénzemberként tevékenykedett. 1870-től tagja volt az alsóháznak, 1900-ban pedig sikerei elismeréseképpen az Avebury bárója címet is elnyerte. Antropológiai, régészeti és őstörténeti kérdésekkel autodidaktaként, kedvtelésből kezdett el foglalkozni és írásaival nagy népszerűséget szerzett, a tudományos közvélemény azonban minden elismerést megtagadott tőle. Őstörténeti rekonstrukciójában a tárgyi emlékek alapján igyekezett rekonstruálni a korai társadalmak emberi életkörülményeit és az ezt kísérő szellemi viszonyokat, az egyes civilizációk egymáshoz való viszonyát pedig a lineális evolúció modellje alapján ítélte meg.
Fő művei: *John Lubbock*: Prehistoric Times as Illustrated by Ancient Remains and the Manners and Customs of Modern Savages. London, 1865.; *Uő*: The Origin of Civilisation and the primitive Condition of Man. London, 1870.; *Uő*: Ants, Bees and Wasps. London, 1882.; *Uő*: The Pleasures of Life 1–2. London, 1887–89. Magyarul: *Uő*: A történelem előtti idők 1–2. Budapest, 1876.
Irodalom: *Horace Gordon Hutchinson*: Life of Sir John Lubbock, Lord Avebury. London, 1915.; *Bruce G. Trigger*: A History of Archeological Thought. Cambridge, 1989.; *Regna Darnell*: Readings in the History of Anthropology. New York, 1974.; *Voigt Vilmos*: A vallási élmény története. Budapest, 2004.; http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/teol/lubbock.htm 2010. október 14.

36 Sir Edward Burnett Tylor [1832, London – 1917, Wellington] angol etnológus és kultúrantropológus, az általános vallástörténet animista és evolucionista iskolájának klasszikusa. Kvéker szülők gyermekeként egyetemi tanulmányokat nem folytatott; egy amerikai utazás során ismerkedett meg az ősi amerikai kultúrákkal és ekkor fogott hozzá autodidakta módon a régi kultúrák és vallások tanulmányo-

főműve a *Primitív kultúra (Primitive Culture)*. Ebben az emberi kultúra egészének fejlődését akarta bemutatni.[37] Ő még nem különböztette meg egymástól egyértelműen a civilizációt és a kultúrát. Úgy vélte, hogy a kultúra vagy civilizáció, tágabb értelemben vett antropológiai horizontból, az a komplex egész, amely magában foglalja a tudást, a hitet, művészetet, az erkölcsöt, a törvényt, a szokást és minden más képességet és sajátosságot, amelyre az ember a társadalom tagjaként szert tesz. Fontos gondolata az, hogy a kultúra/civilizáció folyamatát három fejlődési fázisra osztotta. Az első a vadság, a vadász-halász életmóddal; a második a barbárság az állatok és növények háziasításával, végül a kultúra/civilizáció, amely az írás felfedezésével kezdődött. Véleménye szerint az írásbeliség lett az a nélkülözhetetlen eszköz, amely összeköti a múltat és a jövőt a szellemi és erkölcsi haladás széttörhetetlen láncával. Hitt az emberiség egészének haladásában, azonban elfogadta a pusztulás, visszafejlődés és megtorpanás jelenségét is. Tylor munkásságának még másik két kulcsfogalma lett a 19. században kialakuló, felekezeti szempontoktól mentessé váló vallástudomány maradandó része. Az egyik a survival (visszaemlékező továbbélés), melyet így röviden így foglalhatunk össze: ezek olyan eljárások, szokások, nézetek, amelyeket a megszokás ereje tartott fenn a társadalom egy új, attól különböző állapotában, ahol eredetileg jelen voltak, és így ezek bizonyítékaivá és példáivá váltak a kultúra egy régebbi állapotának, amelyből az újabb kifejlődött. A másik nagy hatású tylori gondolat, ami megjelenik Kühárnál is, az animizmus felfogása. Az animizmus alapja a szellemi lényekben való hit. Ezt tekinti Tylor a vallás minimális definíciójának, amely általános jellege miatt minden vallási rendszer alapját képezheti. Az animizmusnak kettős gyökere van: úgy tetszik, mintha a kultúra alsó fokán álló gondolkodó embereket a biológiai problémák két csoportja érintené mélyen. Először az, hogy miből fakad a különbség az élő test és a holttetem között; mi okozhatja az ébredést, az alvást, a révületet, a betegséget és a halált? Másodsorban, mik lehetnek azok az emberi alakok, amelyek megjelennek az álmokban és a látomásokban? Tylor szerint, minden emberhez tartozik egy élet, és egy fantom-szellem. Számos nyelv őrzi az árnyék és a szellem azonos elnevezését. A korai kultúrákban a növényeknek,

---

zásához. Az 1860-as évek elejétől már ismert tudományos közíróként sorra jelentette meg az emberi kultúra régmúltjáról szóló, a történeti antropológia tudományát megteremtő műveit. 1870-ben lett a Royal Society tagja, 1884-től pedig az antropológia professzoraként taníthatott Oxford egyetemén. Számára az animizmus fenti fokozatai racionális igényű választ és világmagyarázatot kínálnak a kultúra fejlődésének egy-egy adott fokán és alapjául szolgálnak a vallási valóság mágikus-rituális és mitikus szférájának kibontakozásához. Animizmus-elmélete a 19. század végétől az egyik legbefolyásosabb antropológiai fogantatású valláskeletkezési elméletnek számított, bár kiindulópontját spekulatív intellektualizmusa miatt már több kortárs is elvetette.

Fő művei: *Edward Burnett Tylor*: Researches into the Early History of Mankind and the Development of Civilization. London, 1865.; *Uő*: Primitive Culture. Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Art, and Custom. London, 1871.; *Uő*: Anthropology. An Introduction to the Study of Man and Civilization. London, 1881.

Irodalom: *Robert Ranulph Marett*: Sir Edward Burnett Tylor. London, 1936.; *Josef Pascher*: Der Seelenbegriff im Animismus Edward Burnett Tylors. Ein Beitrag zur Religionswissenschaft. Würzburg, 1929.; A vallástörténet klasszikusai. Szöveggyűjtemény. Szerk. Simon Róbert. Budapest, 2003.; http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/teol/taylor_eb.htm 2010. október 14.

37 Erről részletesebben: A vallástörténet klasszikusai i. m. 296–299.

állatoknak és az élettelen tárgyaknak is lelket tulajdonítottak. Ez lenne az animizmus első fázisa. Taylor szerint a vallás korai formái inkább az mágia körébe tartoztak és a hasonlóság és az asszociáció elve alapján működtek. Az animizmus második foka a politeista vallás- és isteneszmékben. Végül ez vezet el a monoteizmus szilárd szellem-isten képzetet alkotó rendszereihez. Kühár fetisizmusról alkotott képében ott találjuk, az általa is hivatkozott de Brosses[38] nézeteinek kritikai beemelését is. A fétisizmus de Brosses szerint egy sajátos ősi és primitív szellemi állapot, a világ lelki-szellemi lényekkel való benépesítésének és e lények elemi kultuszának formája, amelyből fokozatosan épülnek ki az egyes civilizációk rituális gyakorlatot és mitológiai rendszert alkotó nézetei, és csak erre következik a vallás végső, kinyilatkoztatáson alapuló formája.

Érzékelhető még Kühárnál Lafiteau azon nézete, hogy határozottan elutasította azt a közkeletű vélekedést, amely a primitív népek esetében egy ősi, vallás előtti állapotot feltételezett, és kiállt azon vélemény mellett, amely az emberi vallás fejlődését egyetlen közös alapból kibontakozó, hasonló és összehasonlítható fejlődési folyamatoknak tekintette.[39]

---

38 Charles de Brosses [1709, Dijon – 1777, Paris] francia köziró, jogász, politikus, társadalomtudós és utazó, a leíró vallásnéprajz egyik korai klasszikusa. A Dijon kollégiumában végezte tanulmányait, 1730-tól szülővárosában volt parlamenti tanácsos, 1741-től pedig Bourgogne parlamentjének elnöke. Híve volt a felvilágosodás eszméinek, és nevét megtaláljuk az *Enciklopédia* szerzőinek a sorában is. Legjelentősebb, tudományos természetű munkája a fétis-istenek kultuszát elemző leíró-történeti munkája volt, amely az ősvallások kutatásában kibontakozó fétisizmus-iskola alapműve lett. B. kiindulópontja a természetes vallás ősi állapotának feltételezése, fő kérdése pedig a vallások kialakulási folyamatának rekonstrukciója volt. Nézete szerint a vallások az özönvíz utáni, a kinyilatkoztatást megelőző barbár kor szülöttei. Ebben az állapotban a vallási képzetek középpontjában erővel bíró és tiszteletet követelő tárgyak vagy lények, jobbára állatok kultusza áll; a vallás ősformája tehát – amit ő a régi Egyiptom és a természeti népek bálványimádásának tényeivel támaszt alá – a fétisizmus.
Fő művei: *Charles de Brosses*: Histoire sur navigations aux terres australes 1–2. Paris. 1756.; *Uő*: Du culte des dieux fétiches ou Parallèle de l'ancienne religion de l'Égypte avec la religion actuelle de Nigrite. Paris, 1760.; *Uő*: Traité de la formation mécanique des langues 1–2. Paris, 1765.; *Uő*: Lettres sur l'Italie. Paris, 1770.; *Uő*: Histoire de la République romaine dans le cour du VIIe siècle. Dijon, 1777.; *Uő*: Voyage d'un Français en Italie 1–8. Dijon, 1777.
Irodalom: *Sainte Beuve*: Le president de Brosses. Paris, 1852.; *Henri Mamet*: Le president de Brosses, sa vie et ses oeuvres. Lille, 1874.; *Giuseppe Cocchiara*: Az európai folklór története. Budapest, 1962.; *Voigt Vilmos*: A vallási élmény története. Budapest, 2004.;
http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/teol/brosses.htm 2010. október 14.

39 Joseph-François Lafiteau [1681, Bordeaux – 1746, Bordeaux] francia katolikus teológus, misszionárius, jezsuita szerzetes, a leíró vallásnéprajz egyik korai klasszikusa. Francia jezsuita kollégiumokban folytatott tanulmányai után. Tamburini generális utasítására 1711-ben utazott az észak-amerikai francia gyarmatokra, ahol éveket töltött a helyi indián törzsek, az algonkinok, huronok és irokézek között. Megismerte nyelvüket, megfigyelte életüket, tanulmányozta kultúrájukat és vallásukat, 1717-es hazatérése után pedig a népek szokásainak és erkölcseinek tudományát akarva megteremteni, részletes beszámolót készített a 'vadak' világáról. Az indiánok életét egységes kultúraként szemlélő különösen nagy jelentőséget tulajdonított az általa tanulmányozott törzsek szellemi életének, vallásának. Megfigyelte, hogy az indiánok is ismerik a Nagy Szellem, valamilyen ősi főisten fogalmát, mindennapi vallásosságukat azonban gazdag politeisztikus mitológiai hagyomány és rítusok sokasága tölti be. Kidolgozott lélekfogalmat és halottkultuszt talált az indiánok között, de azt is megállapította, hogy a vallás, a kultikus rendszer a társadalom megszervezésének és erkölcsi szabályozásának fontos eszköze. Megfigyelései értelmezése során alkotta meg az újkor lényegében első összehasonlító vallás-

Végül mítosz felfogásában explicit módon kritikai éllel említi Bastiani[40] nevét, aki az összehasonlító etnológiai és vallástudomány módszertani alapjaira támaszkodva az egymástól távoli kultúrákban közös, azonos elemeket vélt felfedezni, és belőlük az egyetemes civilizáció és a benne megjelenő vallási rendszerek és eszmék evolucionista elméletét vezette le.

Zárásként néhány explicit értékelő gondolat. Kühár Flóris igényes tudós, a korban aktuális tudományos elméleteket és munkákat felhasználva dolgozott. Bár adatai és szemlélete, az azóta keletkezett tudományos eredmények tükrében, módosításra, pontosításra szorul, mégis műve korának jó vallástörténeti alapvetése. Célját, hogy egészben és részeiben saját kora tudományos eredményeit összefoglalva írja meg vallástörténetét, elérte. Munkája során nem alkotott originálisat, szükségképpen mások eredményeire támaszkodott. Eszközrendszere, anyagelrendezési és vizsgálati elve, az akkor modernnek számító, kultúrtörténeti módszer, illetve szemléleti alapja a nagyon divatos vallási evolucionizmust megkérdőjelező ősmonoteizmus volt.

Meg kell jegyeznünk, hogy Kühár koránt sem „sine ira et studio" ír: a vallások értékelésénél világosan érzékelhető a keresztény etikai dimenzió. Hisz a mű a kereszténység, mint „diadalmas világnézet" látcsövén keresztül nézi és értékeli a bemutatott vallásokat. Mintája, a Schmidt-féle ős-monoteizmus elmélet is épp ezen a ponton kritizálható leginkább. Kühár is úgy járt el, hogy a kereszténység monoteiz-

---

történeti munkáját, amennyiben az amerikai törzsek vallásosságát a régi görögök és rómaiak vallásosságával látta párhuzamba állíthatónak. Az 1720-as években még visszatért Amerikába, későbbi írásaiban azonban történeti, egyháztörténeti témák feldolgozására vállalkozott, és megírta a portugál gyarmatosítás históriáját.
Fő művei: *Joseph-François Lafiteau*: Memoire présenté...ou gin-seng de Tartarie, decouvert en Canada. Paris, 1718.; *Uő*: Moeurs de Sauvages Ameriquains, comparées aux moeurs des premier temps 1–2. Paris, 1724.; *Uő*: Histoire des découvertes et des conquétes des Portugais dans le Nouveau-Monde 1–2. Paris, 1733.
Irodalom: *Kaj Birket-Smith*: The paths of culture: general ethnology. Madison, 1965.; *Giuseppe. Cocchiara*: Az európai folklór története. Budapest, 1962.; *Voigt Vilmos*: A vallási élmény története. Budapest, 2004.; http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/teol/lafitau.htm 2010. október 14.

40 Adolf Bastiani [1826, Bremen – 1905, Port of Spain] német etnológus és vallástörténész, a vallásetnológia és az összehasonlító vallástudomány jelentős alakja. Heidelberg egyetemén jogot, Berlin, Jéna, Würzburg és Prága egyetemén pedig természettudományokat és orvostudományokat tanult. A különféle ázsiai, óceániai és dél-amerikai természeti népek és kultúráik tanulmányozása a fenti elméleti következtetésekre vezette. Etnográfiai és etnológiai írásaiban következetesen a leíró módszereken alapuló evolucionista elmélet mellett szállt síkra. Széleskörű tudományos munkássága, az etnológia és az ősvallások kutatásában elért eredményei alapján az 1870-es évek végén a Berlini Egyetemen az etnológia professzora lett.
Fő művei: *Adolf Bastiani*: Der Mensch in der Geschichte 1–3. Berlin, 1860.; *Uő*: Das Bestandige in den Menschenrassen und die Spielweite ihrer Veranderlichkeit: Prolegomena zu einer Ethnologie der Kulturvölker. Berlin, 1868.; *Uő*: Schöpfung oder Entstehung. Berlin, 1875.; *Uő*: Die Kulturlander des alten Amerika. Berlin, 1878.; *Uő*: Die heilige Sage der Polynesier: Kosmologie und Theogonie. Berlin, 1881.; *Uő*: Die Vorgeschichte der Ethnologie. Berlin, 1881.; *Uő*: Allgemeine Grundzüge der Ethnologie. Berlin, 1884.; *Uő*: Kontroversen in der Ethnologie 1–4. Berlin, 1893–95.
Irodalom: *Charles Winick*: Dictionary of Anthropology. New York, 1956.;
http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/teol/bastian.htm 2010. október 14.

musának tulajdonságait, jellegzetességeit visszavetítette a vallások óriási, színes, és szerteágazó történetére, visszafelé menve, egészen a feltételezett kezdetekig. Érthető módon, nem előfeltevés nélküli volt a gondolkodása, meg volt győződve arról, hogy a monoteizmus a vallás eredeti formája. Keresztény teológusként pedig a legmagasabb szinten kiteljesedő monoteizmushoz, a kereszténységhez, kívánta vissza/elvezetni a vallások általa is előfeltételezett – bár nem evolucionista alapú – fejlődéstörténetét.

CSABA MÁTÉ SARNYAI

HISTORY OF RELIGIONS IN CHRISTIAN ETHICAL DIMENSION

Flóris Kühár, OSB: Universal History of Religions

Our treatise attempts to present a picture of Flóris Kühár's goals and concepts concerning the history of religions as they appear in his work 'Universal History of Religions'. Though the study of religions has long left its infancy since then, this great endeavour costing ten years of research proves to be definitely fascinating even today, and even if at some points it needs correction due to recent research and theories, it was up-to-date in its time. Kühár's purpose, to present a religious history by summarizing the scholarly results of his age both as a whole and in its parts, was fulfilled. His work did not produce anything original; he had to rely on the results of others. His toolset and principles for examining and organizing the material come from primal monotheism, an approach that questioned the then so popular religious evolutionism. In his evaluation of religions, the Benedictine monk becomes quite visible at times, as he views and judges the presented religions through Christianity as the "victorious worldview". Precisely this is the point where his master pattern, the primal monotheism of Wilhelm Schmidt, can be criticized the most. Kühár's method, too, was to project the features and characteristics of Christian monotheism back onto the enormous, manifold and complex history of religions, back to the supposed beginnings. Understandably, his reasoning was not without any presuppositions; he was convinced that monotheism is the original form of religion. And as a Christian theologian, he intended to trace back the developmental (though not evolutionary, as a principle) history of religions to the highest level of monotheism, to Christianity. In summary, it is safe to say that even if his data need refinement and his approach is not un-prejudiced, yet his is a truly thought-provoking work.

1. kép. Kühár Flóris